

حق اعتراض به تصمیم‌گیری‌های خودکار مبتنی بر هوش مصنوعی: جلوه‌ای از الزامات حقوق بشری عصر فناوری

زهرامری^۱، محمدباقر مقدسی^۲، سید احمد حبیب‌نژاد^۳

چکیده

استفاده از هوش مصنوعی در تصمیم‌گیری‌ها با همه مزایایی که دارد، مانند سرعت، خلاقیت، کاهش تبعیض و سوگیری، نگرانی‌هایی را نیز در مورد دقت، انصاف و مسئولیت‌پذیری آن ایجاد می‌کند. اجازه دادن به افراد برای اعتراض به تصمیمات خودکاری که بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد، ابزاری مفید برای حفاظت از حقوق، آزادی‌ها و منافع مشروع آن‌هاست.

این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی و استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای پس از تبیین حق اعتراض به تصمیم‌گیری خودکار و بازتاب این حق در عرصه بین‌المللی و ملی به تبیین جایگاه این حق در نظام حقوقی ایران می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد گرچه بسیاری از کشورها حق اعتراض به تصمیمات خودکار را به رسمیت شناخته‌اند، رویکردها در تبیین وضعیت حقوقی این حق - از استاندارد محوری تا قاعده‌گرایی و از چارچوب بندی رویه‌ای تا صورت بندی ماهوی - متغیر است.

در نظام حقوقی ایران با نبود مقررات مؤید تصمیم‌گیری خودکار و به تبع، اعتراض‌پذیری آن‌ها مواجهیم؛ موضوعی که با گسترش کاربرد هوش مصنوعی در عرصه‌های عمومی و خصوصی مستلزم شناسایی است. پس شناسایی صریح حق اعتراض به موجب قانون و لزوم وجود سازوکاری نظام‌مند در قوانین مربوط که با گذر از فرآیندهای صرفاً رویه‌ای به تبیین عناصر ماهوی این حق بپردازد، ضروری به نظر می‌رسد.

واژگان کلیدی: تصمیم‌گیری خودکار، هوش مصنوعی، حق اعتراض، تجدیدنظر.

۱. زهرامری، استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران (نویسنده مسؤول)، Z.ameri@ub.ac.ir.

۲. محمدباقر مقدسی، استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران، mbmoghadasi@ub.ac.ir.

۳. سید احمد حبیب‌نژاد، دانشیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشجویان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران، drhabibnejad@ut.ac.ir.

مقدمه

خط مقدم نوآوری‌های فناوریانه، تصمیم‌گیری خودکار است. با گسترش هوش مصنوعی، اتوماسیون در تصمیم‌گیری‌های اداری، قضایی و خصوصی نفوذ می‌کند. اتوماسیون سرعت بخشیدن به تصمیم‌گیری انسان و ارائه نتایج دقیق و عینی را نوید می‌دهد. اکنون دولت و بخش خصوصی از الگوریتم‌ها برای تصمیم‌گیری درباره نحوه توزیع مزایای رفاهی، استخدام یا اخراج یک فرد، حذف مطالب صریح از پلت‌فرم‌های آن‌لاین، امنیت اجتماعی، مالیات، مراقبت‌های بهداشتی و نظام قضایی استفاده می‌کنند.^۱ با افزایش استفاده از هوش مصنوعی برای تصمیم‌گیری خودکار، نگرانی‌ها در مورد پی‌آمدهای مضر آن از جمله تضعیف حاکمیت قانون و نقض حقوق بشر از جمله کرامت و حق بر تعیین سرنوشت افزایش می‌یابد.^۲

استفاده روزافزون از هوش مصنوعی برای کمک یا جای‌گزینی برای تصمیم‌گیری انسانی این سؤال را مطرح می‌کند که در صورت بهره‌گیری از آن، چه سازوکاری باید برای تضمین حقوق افرادی که تحت تأثیر این تصمیم‌ها قرار می‌گیرند، پیش‌بینی شود؟ در جوامع دموکراتیک، امکان اعتراض به تصمیماتی که تأثیر قابل توجهی بر زندگی افراد دارند، یک راه مهم برای حفظ کرامت انسانی است؛ چون تصمیم‌گیرندگان در موقعیتی هستند که بر موضوعات مورد تصمیم‌گیری تسلط دارند. امکان اعتراض به یک تصمیم، حفاظتی را در اختیار موضوع تصمیم‌گیری قرار می‌دهد و به آن‌ها اجازه می‌دهد کنترل را در دست گیرند و تصمیم‌گیرندگان را مسئول به حساب آورند. با این وجود، در مورد آن‌چه اعتراض‌پذیری در مورد تصمیم‌گیری خودکار نامیده می‌شود، اطلاعات کمی وجود دارد. اگرچه در میان حقوق متعدد موضوع داده که در اسناد، مقررات و استانداردهای اخلاقی مربوط به هوش مصنوعی یا قواعد مربوط به حفاظت داده آمده است، مفاهیمی مانند حق توضیح، انبوهی از تحلیل‌های علمی را به خود جلب کرده است، اما اعتراض‌پذیری تصمیمات موضوع بحث نبوده است. حق به چالش

1. Drake, A., Perry Keller, Irene Pietropaoli, Anuj Puri, Spyros Maniatis, Joe Tomlinson, Jack Maxwell, Pete Fussey, Claudia Pagliari, Hannah Smethurst, Lilian Edwards and Sir William Blair, "Legal Contestation of Artificial Intelligence-Related Decision-Making in the United Kingdom: Reflections for Policy", International Review of Law, Computers and Technology, Vol. 36 (2), 2021, p.30.

2. Alfrink, K., Ianus Keller, Gerd Kortuem, and Neelke Doorn, "Contestable AI by Design: Towards a Framework", Minds and Machines: Journal for Artificial Intelligence, Philosophy and Cognitive Sciences, Vol. 2, 2022.

کشیدن تصمیمات، یک اصل اساسی حاکمیت قانون است. با این حال، مشخص نیست که این اصل چگونه در مورد تصمیمات گرفته شده یا تسهیل شده توسط هوش مصنوعی محقق می‌شود.

نگاهی به پیشینه تحقیق نشان می‌دهد تحقیقات انجام شده به زبان فارسی در مورد جنبه‌های حقوقی هوش مصنوعی اندک شمارند. در این تحقیقات نیز حق اعتراض به تصمیمات خودکار مبتنی بر هوش مصنوعی بررسی نشده است. در حقوق تطبیقی هم صرفاً به حق اعتراض ذیل عنوان کلی حقوق ناشی از تصمیمات خودکار اشاره شده است. از این جهت، این تحقیق که به طور خاص به حق اعتراض به تصمیمات خودکار پرداخته، بدیع است. مقاله پیش رو بر آن است تا ضمن تبیین حق بر اعتراض (به عنوان حق بشری در فرآیند تصمیم‌گیری و رسیدگی منصفانه)، به بررسی اشکال مختلف امکان اعمال این حق بپردازد. نوع مواجهه نظام‌های حقوقی با حق اعتراض و فرآیند رسیدگی به آن نیز در همین چارچوب بررسی خواهد شد. در پایان با بررسی جایگاه این حق در نظام حقوقی ایران، الگوی پیشنهادی نگارندگان برای پیش‌بینی سازوکار منسجم جهت اجرایی کردن حق بر اعتراض به تصمیمات خودکار ارائه خواهد گردید.

گفتار اول. هوش مصنوعی و تصمیم‌گیری خودکار

هوش مصنوعی به عنوان شاخه‌ای از علوم رایانه دنبال تولید ماشین‌های متفکری است که دارای توانمندی ذهن انسانی باشند و بتوانند اقداماتی مانند سخن گفتن، یادگیری و حل مسئله را انجام دهند.^۱ تصمیم‌گیری مبتنی بر هوش مصنوعی به تصمیم یا فرآیند تصمیم‌گیری اشاره می‌کند که از نظر مادی با استفاده از تکنیک هوش مصنوعی صورت می‌گیرد و بر فرد تأثیر می‌گذارد.^۲

سیستم‌های تصمیم‌گیری خودکار مطابق با دو موج اول هوش مصنوعی توسعه یافته‌اند. موج اول به سیستم‌های کامپیوتری مبتنی بر قانون اشاره دارد که در دهه ۱۹۷۰ توسعه یافتند. این سیستم‌ها دربردارنده قوانین صریحی هستند که توسط انسان در یک سیستم کامپیوتری ساخته می‌شوند و سپس در سناریوهای

۱. سیفی، آناهیتا و نجمه رزم‌خواه، «هوش مصنوعی و چالش‌های پیش رو در قلمرو حقوق بین‌الملل بشر با رویکردی بر حق کار»، دوفصل‌نامه حقوق بشر ۱۷، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ص ۵۸.

2. Farthing, S., John Howell, Katerina Lecchi, Zoe Paleologos, Phoebe Saintilan, and Human Rights Commissioner, Edward Santow, **Human Rights and Technology Final Report 2021**, Australia: Australian Human Rights Commission, 2021, p.38.

جدید اعمال می‌شوند تا به نتیجه‌گیری از پیش تعیین شده برسند. در زمینه تصمیم‌گیری، سیستم‌های موج اول می‌توانند تصمیمات را بر اساس معیارهای واضح، ثابت و محدود خودکار کنند. برای مثال، اگر قانون تصریح کند افرادی که معیارهای خاصی را دارند، واجد شرایط پرداخت وام هستند، یک سیستم تصمیم‌گیری خودکار موج اول عمل می‌کند تا تنها افرادی که معیارهای مشخص شده را دارند، وام را دریافت کنند. موج دوم به سیستم‌های رایانه‌ای اشاره دارد که قوانین خود را ایجاد می‌کنند. برخلاف ایجاد قوانین صریح توسط انسان در موج اول، سیستم‌های موج دوم از الگوریتم‌های یادگیری ماشینی استفاده می‌کنند که قوانین خود را از طریق تحلیل الگوها و همبستگی‌های شخصی و داده‌های تاریخی ایجاد می‌کنند. به این ترتیب، سیستم‌های موج دوم قادر به یادگیری مداوم اطلاعات جدید و شناسایی الگوهای پیچیده‌تر در داده‌ها هستند. فرآیند تصمیم‌گیری بسته به این‌که از موج اول یا دوم تصمیم‌گیری خودکار استفاده می‌شود، می‌تواند به میزان‌های مختلفی خودکار شود.^۱ بنابراین، از عبارت «تصمیم‌گیری خودکار» برای پوشش تمام تصمیم‌هایی که مبتنی بر پردازش خودکار هستند، استفاده می‌شود. تا زمانی که منطق تصمیم‌گیری نهایی از طریق ابزارهای خودکار ارائه شود، تصمیم، خودکار تلقی می‌شود، حتی اگر شامل مداخله انسانی در دیگر مراحل مانند جمع‌آوری داده یا تفسیر تصمیم واقعی گرفته شده باشد.^۲

تغییر از تصمیم‌گیری انسانی به هوش مصنوعی یا سیستم‌های تصمیم‌گیری ترکیبی انسان - هوش مصنوعی، چشم‌انداز سیاست‌ها را به طور قاطع تغییر می‌دهد و بر ارزش‌های اجتماعی اثر می‌گذارد. برای مثال، در تصمیم‌گیری هوش مصنوعی به جای این‌که تصمیم‌گیرنده انسانی، شرایط یک فرد خاص را از پیش ارزیابی کند، خط‌مشی تصمیم‌گیری را به طراحان الگوریتم منتقل می‌کند. در برخی موارد، خط‌مشی‌ها به جعبه سیاه الگوریتم منتقل می‌شوند که حتی شاید برای طراحان قابل مشاهده نباشد. این‌که چه کسی تصمیم می‌گیرد و چه زمانی تصمیم‌گیری می‌شود، نامشخص است. این امر می‌تواند بر نتیجه تصمیم‌گیری‌ها و مسئولیت‌پذیری تأثیر گذارد؛ زیرا بخش‌هایی از فرآیند تصمیم‌گیری کم‌تر دیده می‌شود.

1. Gacutan, J., and Niloufer Selvadurai, "A Statutory Right to Explanation for Decisions Generated Using Artificial Intelligence", International Journal of Law and Information Technology, Vol.28 (3), 2020, p.195.

2. Almada, M., "Human Intervention in Automated Decision-Making: Toward the Construction of Contestable Systems", 17th International Conference on Artificial Intelligence and Law, Montreal, QC, Canada, (June 17-21, 2019), p.2.

گفتار دوم. تصمیم‌گیری خودکار و حق اعتراض

طبق قوانین بین‌المللی حقوق بشر، دولت‌ها موظفند از حقوق بشر همه افراد در قلمرو خود در برابر نقض‌های ناشی از سیاست‌ها، اعمال خودشان یا اعمال اشخاص ثالث، مانند مشاغل یا دیگر افراد محافظت کنند. ملاحظات حقوق بشری در تمام زمینه‌های سیاست و عملکرد عمومی و خصوصی از جمله سیاست‌های هوش مصنوعی و برنامه‌های کاربردی هوش مصنوعی که توسط دولت‌ها و دیگر نهادهای جامعه استفاده می‌شود، قابل اجراست. برخی از کاربردهای سیستم‌های هوش مصنوعی پی‌آمدهایی برای حقوق بشر دارند، از جمله خطراتی که ممکن است موجب شوند عمداً یا تصادفاً حقوق بشر (همان‌طور که در اعلامیه جهانی حقوق بشر تعریف شده) و ارزش‌های انسان‌محور نقض شوند. بنابراین، ترویج ارزش‌گرایی در سیستم‌های هوش مصنوعی (یعنی طراحی آن‌ها با ضمانت‌های مناسب) از جمله ظرفیت اعتراض‌پذیری، متناسب با شرایط، مهم است. امروزه هوش مصنوعی به‌طور فزاینده‌ای در تصمیم‌گیری در حوزه‌های مختلفی مانند عدالت کیفری، تبلیغات، استخدام، مراقبت‌های بهداشتی، پلیس و خدمات اجتماعی استفاده می‌شود. در این حوزه‌ها حقوق فرد می‌تواند تحت تأثیر تصمیم یا فرآیند تصمیم‌گیری خودکار قرار گیرد. در حالی که استفاده از هوش مصنوعی می‌تواند حقوق فرد را با شناسایی و رسیدگی به مواردی از سوگیری یا تعصبی که می‌تواند در تصمیم‌گیری‌های انسانی وجود داشته باشد، محافظت و ارتقا دهد، عکس آن نیز می‌تواند صادق باشد. هوش مصنوعی می‌تواند سوگیری‌ها، پیش‌داوری و تعصبات را تقویت یا تشدید کند. غیر منصفانه بودن و تبعیض از عمده‌ترین چالش‌هایی است که می‌تواند متعاقب تصمیم‌گیری مطرح شود.^۱

یک راه مقابله با چنین تبعاتی از طریق پذیرش حق بر اعتراض به تصمیمات است. اعتراض‌پذیری یعنی توانایی اعتراض، تجدیدنظر یا به چالش کشیدن تصمیم‌های الگوریتمی و خودکار. حق به چالش کشیدن تصمیمات، سازوکاری قانونی است که امکان تجدیدنظر در تصمیم نامطلوب را فراهم می‌کند. حفاظت مناسب از حقوق موضوع داده‌ها تنها در صورتی امکان‌پذیر است که ابزاری برای اعتراض به تصمیمات مبتنی بر پردازش خودکار نه فقط در یک بعد، بلکه در هر مرحله از چرخه

1. Farthing, S., John Howell, Katerina Lecchi, Zoe Paleologos, Phoebe Saintilan, and Human Rights Commissioner, Edward Santow, op.cit, p.41.

حیات یک سیستم هوش مصنوعی وجود داشته باشد. حق اعتراض، یک اصل اساسی از حاکمیت قانون را تأیید می‌کند: یک تصمیم -مهم نیست که انسانی یا خودکار باشد- که بر زندگی افراد تأثیر می‌گذارد، باید قابل اعتراض باشد. دادن حق اعتراض به افراد برای تصمیم‌گیری‌های هوش مصنوعی می‌تواند باعث پذیرش بیش‌تر چنین سیستم‌های تصمیم‌گیری شود.^۱

در حالی که اعتراض‌پذیری مهم تلقی می‌شود، اتفاق نظری در مورد ماهیت واقعی آن وجود ندارد. برخی آن را به خودی خود، یک اصل اخلاقی و یک هدف می‌دانند. دیگری هم آن را وسیله‌ای برای رسیدن به هدفی بزرگ‌تر در نظر می‌گیرند. قائلان به دیدگاه نخست معتقدند که توانایی اعتراض به تصمیم‌هایی که تأثیر قابل توجهی بر زندگی افراد دارند، یک حق اساسی دموکراتیک است. از اصول اساسی برای دموکراسی و جامعه عادلانه این اصل است که قدرت تأثیرگذاری بر زندگی دیگران باید آشکارا قابل بازبینی، شفاف، پاسخگو، قابل توضیح و قابل اعتراض باشد. معیار اعتراض‌پذیری در صورت تهدید حیثیت فردی و حقوق اساسی ضروری خواهد بود و عنصر انسانی قضاوت، حداقل برای برخی از انواع تصمیمات، جنبه‌ای غیر قابل تقلیل از مشروعیت است. از این جهت که قابلیت اعتراض در معیت حاکمیت قانون از پیش‌نیازهای حیاتی حکمرانی دموکراتیک تلقی می‌شوند.

در رویکرد دوم، اعتراض‌پذیری، ابزاری است برای تحقق ارزش‌های والتری مانند پاسخ‌گویی و خودمختاری. از این منظر شفافیت، تبیین‌پذیری و قابلیت اعتراض ناشی از پاسخ‌گویی هستند و به اندازه‌ای اهمیت دارند که به پاسخ‌گویی کمک می‌کنند. مفاهیم قابل اعتراض بودن و جبران خسارت صرفاً فرصت‌هایی هستند که می‌توان به مردم داد تا بتوانند خودمختاری و حق بر تعیین سرنوشت خود را اعمال کنند.^۲ اعتراض‌پذیری می‌تواند دیگر ارزش‌های بنیادین را نمایان کند و مشروعیت ادراک‌شده سیستم‌های هوش مصنوعی را افزایش دهد. حق اعتراض به تصمیمات برای فرآیند عادلانه بنیادی است. در واقع، دیگر حمایت‌های آشنا از روند رسیدگی منصفانه. مثل شفافیت، اطلاع‌رسانی و حق دآوری بی‌طرف. به تقویت حق اعتراض کمک می‌کنند.^۳

1. Kaminski, M.E. and Jennifer M Urban., "The Right to Contest AI", Columbia Law Review, Vol. 121 (7), 2021, p.1960.

2. Lyons, H., Eduardo Velloso and Tim Miller., "Conceptualising Contestability: Perspectives on Contesting Algorithmic Decisions", Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, Vol.5 (CSCW1), 2021, pp.7-8.

3. Alfrink, K., Ianus Keller, Gerd Kortuem, and Neelke Doorn, op.cit, p. 3.

این اختلاف نظر در ماهیت نمی‌تواند منتهی به نفی این دیدگاه شود که اعمال هوش مصنوعی، اگر قابلیت تجدیدنظر و بررسی نداشته باشد، انتخاب‌ها، ارزش‌ها و سیاست‌های عمومی را تضعیف می‌کند و به تحمیل هزینه‌های گزاف منتهی خواهد شد؛ چون الگوریتم‌ها خطاپذیرند و خواهند بود. در بسیاری از موارد، هزینه اشتباه کردن برای افراد موضوع تصمیم‌گیری و آن دسته از کنترل‌کنندگان انسانی که مسئول عملکرد سیستم هوش مصنوعی هستند، می‌تواند زیاد باشد.

گفتار سوم. حق بر اعتراض در نظام‌های حقوقی

تلاش برای تعیین چارچوب قانونی حاکم بر تصمیم‌گیری خودکار و حقوق مترتب بر آن از جمله حق اعتراض از دهه ۱۹۷۰ و هم‌زمان با ایجاد رایانه‌ها آغاز شده است، اما به نظر می‌رسد که مقررات موجود در سطح ملی جامعیت کمی دارد.^۱ امروزه مشکلات مربوط به تصمیم‌گیری خودکار و تأثیر آن بر حقوق افراد، توجه بیش‌تر قانون‌گذار را در تطبیق مقررات قانونی با این شکل از تصمیم‌گیری می‌طلبد. اگرچه مقررات کلی مربوط به حفاظت از داده‌ها که در سطح بین‌المللی وجود دارد، در چارچوب‌بندی نظام تصمیم‌گیری خودکار مهم است، اما با هدف ارائه تضمین‌های دقیق‌تر، بیش‌تر تدبیرهای قانونی باید توسط قانون‌گذار ملی ارائه شود. بررسی نظام‌های حقوقی می‌تواند رویه کشورها در مواجهه با این مقوله را آشکار سازد.

بند اول. نظام فراملی

در نظام بین‌المللی، شعاع قواعدی که در چارچوب آن، حق اعتراض به تصمیم‌گیری خودکار پذیرفته شده باشد، از تصویب استانداردهای کلی و دستورالعمل‌های اخلاقی ناظر بر استفاده از هوش مصنوعی تا وضع قواعد الزام‌آور حاکم بر حمایت از داده‌ها گسترده است. در اروپا به دلیل گستره استفاده از هوش مصنوعی در کشورهای مختلف که در سطح نسبتاً یکسانی از پیشرفت تکنولوژیکی قرار دارند، تلاش‌های بیش‌تری برای وضع مقررات صورت گرفته است. مقررات عمومی حفاظت از داده‌های اتحادیه اروپا^۲ (مصوبه پارلمان اروپا در سال ۲۰۱۶)، مجموعه پیچیده‌ای از مقررات

1. Vale, S.B., and Gabriela Zafir-Fortuna, "Automated Decision-Making under the GDPR: Practical Sases from Courts and Data Protection Authorities", Future of Privacy Forum Report, 2022, p.9.

2. The General Data Protection Regulation (GDPR) (2018)

تصمیم‌گیری الگوریتمی را ایجاد می‌کند که زمینه‌ها و بخش‌های متعددی (اعم از بخش دولتی و خصوصی) را دربرمی‌گیرد. ماده ۲۲ این مقررات با صراحت به موضوع تصمیم‌گیری خودکار، شمول آن و تضمین‌های لازم برای حمایت در برابر آن از جمله حق بر اعتراض می‌پردازد.

به موجب بند ۱ ماده ۲۲، موضوع داده‌ها این حق را خواهد داشت که مشمول تصمیم‌گیری صرفاً بر اساس پردازش خودکار، از جمله نمایه‌سازی که آثار حقوقی مربوط به او ایجاد می‌کند یا به صورت به طور قابل توجهی بر او تأثیر می‌گذارد، قرار نگیرد. بند ۲ ماده ۲۲، موارد استثنا بر عدم شمول را شامل سه حالت می‌داند. نخست، آن تصمیم برای انعقاد یا اجرای قرارداد بین موضوع داده و کنترل‌کننده داده ضروری است. دوم، آن تصمیم‌گیری توسط قانون اتحادیه یا کشور عضوی که کنترل‌کننده مشمول آن است و هم‌چنین اقدامات مناسبی را برای حفاظت از حقوق و آزادی‌ها و منافع مشروع موضوع داده تعیین می‌کند، مجاز است. سوم، تصمیم‌گیری بر اساس رضایت صریح موضوع داده است. به موجب بند ۳، در موارد اول و دوم نیز کنترل‌کننده داده باید اقدامات مناسبی را برای حفظ حقوق و آزادی‌ها و منافع مشروع موضوع داده، شامل حق دریافت مداخله انسانی از سوی کنترل‌کننده، حق ابراز نظر و دیدگاه خود و حق اعتراض به تصمیم اتخاذ کند.^۱

در خصوص این ماده و بندهای آن، نکاتی قابل طرح است. در این ماده بر محوریت حق اعتراض به تصمیمات بدون ارائه محتوای بیش‌تر در باب ماهیت و چگونگی آن تأکید می‌شود. به عبارتی، نگاه به این حق غالباً رویه‌ای است تا ماهوی. هم‌چنین محدودیت‌های متعددی برای دامنه اعمال این حق وجود دارد و حق بر اعتراض فقط در مورد تصمیم‌هایی اعمال می‌شود که صرفاً بر اساس پردازش خودکار هستند و تأثیرات قانونی یا قابل توجه بر فرد مربوط دارند. مقررات در مورد این که چه چیزی معادل یک تصمیم است، هیچ راهنمایی ارائه نمی‌کند. هم‌چنین ادعا شده است که تصمیم باید خودکار باشد و دخالت انسانی وجود نداشته باشد. از آن جا که سطح مداخله انسانی برای ارائه تصمیم خودکار مشخص نشده، بسیاری از کنترل‌کننده‌های داده ممکن است این ماده را به صورت محدود تفسیر کنند. در نتیجه، مقدار قابل توجهی از تصمیمات مبتنی بر داده‌ها ممکن است به سادگی با دخالت اسمی یک انسان در فرآیند تصمیم‌گیری، دور از دسترس اعتراض قرار

1. Rodrigues, R., "Legal and Human Rights Issues of AI: Gaps, Challenges and Vulnerabilities", Journal of Responsible Technology, Vol. 4, 2020, p.4.

گیرد. هم‌چنین این‌که چه کسی باید در مورد چنین اعتراضی تصمیم‌گیری کند، جای سؤال دارد. اگر موضوع داده‌ها در پی اعتراض به تصمیم بود، آیا این اعتراض باید توسط همان مقام کنترل‌کننده، توسط مقام دیگری در همان سازمان یا توسط یک نهاد مستقل مورد رسیدگی مجدد قرار گیرد؟

استخراج دقیق معنای حق اعتراض نیز از متن به راحتی امکان‌پذیر نیست. با این حال، واضح است که حق اعتراض بیش از حق تصحیح داده‌های نادرست است که تصمیم بر آن استوار است. با توجه به این‌که مقررات عمومی حفاظت از داده در مواد دیگری حقوق دسترسی و تصحیح کلی را برای پردازش داده‌ها فراهم می‌کند، حق اعتراض باید چیزی فراتر از حق کلی تصحیح باشد. بنا بر برخی تفاسیر، اصطلاح «اعتراض»، چیزی بیش از مخالفت صرف را نشان می‌دهد. این حق بیش‌تر به حق رجوع به عنوان نسخه‌ای از رسیدگی منصفانه الگوریتمی یا حداقل به الزام به استماع تجدیدنظر و ارائه توجیهی برای تصمیم‌گیری اشاره می‌کند.^۱

به همین ترتیب، شورای اروپا در کنوانسیون اصلاح‌شده حمایت از افراد در برابر پردازش خودکار داده‌های شخصی،^۲ حق اعتراض را بیان کرده است. کنوانسیون اصلاحی بیان می‌کند که هر فردی حق دارد تحت تصمیمی قرار نگیرد که به طور قابل توجهی بر او تأثیر می‌گذارد و صرفاً بر اساس پردازش خودکار داده‌ها بدون در نظر گرفتن نظرهای اوست. در ذیل ماده ۷ گزارش تکمیلی کنوانسیون آمده که ضروری است که هر شخصی که احتمالاً در معرض یک تصمیم کاملاً خودکار قرار می‌گیرد، این حق را داشته باشد که با ارائه مؤثر دیدگاه‌های خود، آن تصمیم را به چالش بکشد. موضوع داده حق دارد از استدلال زیربنایی پردازش داده‌ها، از جمله پی‌آمدهای این استدلال و نتایجی که ممکن است از آن گرفته شده باشد، به ویژه هنگام استفاده از الگوریتم‌هایی برای تصمیم‌گیری خودکار، آگاهی یابد. درک این عناصر به اعمال مؤثر دیگر تضمین‌های اساسی مانند حق اعتراض و حق تجدیدنظر در برابر مقام صالح کمک می‌کند.^۳

Bayamlıoğlu, E., "The Right to Contest Automated Decisions under the General Data Protection Regulation: Beyond the So-Called "Right to Explanation", Regulation & Governance, Vol. 16 (4), 2021, p.6

2. The Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (2018)

3. Council of Europe, Convention 108+ Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, 2018, p.24.

بسیاری از استراتژی‌ها در سطح فراملی در قالب چارچوب‌های اخلاقی، رویکردهای اخلاقی یا رویکردهای انسان‌محور به حق اعتراض به تصمیمات هوش مصنوعی اشاره می‌کنند. چنان‌که راهنمای اخلاقی اتحادیه اروپا برای هوش مصنوعی قابل اعتماد (۲۰۱۹) تصریح می‌کند که سیستم‌های هوش مصنوعی باید به شیوه‌ای منصفانه توسعه یابند، مستقر شوند و مورد استفاده قرار گیرند و شامل امکان اعتراض به تصمیم‌های گرفته‌شده توسط هوش مصنوعی باشند. بعد رویه‌ای انصاف مستلزم توانایی اعتراض و جست‌وجوی جبران مؤثر در برابر تصمیمات گرفته‌شده توسط سیستم‌های هوش مصنوعی و توسط انسان‌هایی است که آن‌ها را اداره می‌کنند.^۱ توصیه‌نامه شورای اروپا در مورد اثرات حقوق بشری سیستم‌های الگوریتمی^۲ نیز حاوی دستورالعملی کارآمد برای به چالش کشیدن تصمیمات است. طبق این توصیه‌نامه باید به افراد و گروه‌های آسیب‌دیده، ابزارهای مؤثری برای اعتراض به تصمیم‌ها و تکالیف مربوط داده شود. اعتراض باید شامل فرصتی برای شنیده شدن، بررسی کامل تصمیم و امکان به دست آوردن یک تصمیم غیر خودکار باشد. این حق قابل چشم‌پوشی نیست و باید به راحتی قبل، هنگام و پس از به‌کارگیری قابل اجرا باشد.^۳

حق اعتراض به هوش مصنوعی در خارج از اروپا نیز در حال توسعه است. سازمان بین‌المللی همکاری و توسعه اقتصادی،^۴ در توصیه‌های خود در مورد هوش مصنوعی (۲۰۱۹) حاوی حق اعتراض است. توصیه‌های این سازمان حاوی چند اصل ارزشی است: رشد فراگیر، توسعه پایدار و رفاه، ارزش‌های انسان‌محور و انصاف، شفافیت و توضیح‌پذیری، استحکام، امنیت و ایمنی و مسئولیت‌پذیری. بر حق بر اعتراض به تصمیمات در ذیل اصل شفافیت و توضیح‌پذیری این گونه تأکید شده است. کسانی که تحت تأثیر نامطلوب یک سیستم هوش مصنوعی قرار می‌گیرند، می‌توانند نتیجه آن را بر اساس اطلاعات ساده و قابل درک در مورد عوامل و منطقی که به عنوان مبنایی برای پیش‌بینی، توصیه یا تصمیم عمل می‌کند، به چالش بکشند.^۵

1. European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, Ethics Guidelines for Trustworthy AI, Publications Office, 2019, p.13.

2. Council of Europe, Recommendation CM/Rec (2020) of the Committee of Ministers to Member States on the Human Rights Impacts of Algorithmic Systems

3. Council of Europe, Recommendation CM/Rec (2020)1 of the Committee of Ministers to Member States on the Human Rights Impacts of algorithmic systems, p.9.

4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

5. OECD, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449(2022), p.8

چنان‌که مشخص است در مجموع این مقررات، استانداردها و راهنماها صرفاً بر امکان‌پذیری اعتراض به تصمیمات خودکار تأکید شده و به بیان جزئیات نحوه اعمال این حق پرداخته نشده است. هم‌چنین محدود قواعد الزام‌آور در این خصوص را می‌توان در سطح فراملی مشاهده کرد و به تصویب دستورالعمل‌ها و راهنماهای اخلاقی اکتفا شده است.

بند دوم. نظام حقوق ملی

قوانین مدرن حفاظت از داده‌ها در سطح ملی حق اعتراض به تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر پردازش خودکار داده‌ها را به عنوان اقدامی برای محافظت از افراد موضوع داده در برابر آسیب‌ها یا محدودیت‌های ناروا برای حقوق یا منافع خود معرفی کرده‌اند. برخی از قوانین با اشاره کلی به پذیرش حق اعتراض از بیان توضیح بیش‌تر اجتناب کرده و در باب این‌که اعتراض به تصمیم در چه مرجع یا مراجعی و بر اساس چه فرآیندی صورت گیرد، توضیحی نداده‌اند.

ماده ۴۲ قانون حفاظت از داده اسلوونی^۱ مقرر کرده است تصمیماتی که منحصراً مبتنی بر پردازش خودکار داده‌های شخصی است که پی‌آمدهای قانونی منفی برای موضوع داده‌ها دارد یا احتمالاً آن‌ها را تا حد زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهد، ممنوع است، مگر این‌که صراحتاً توسط قانون اجازه داده شده باشد. علاوه بر این، در صورتی مجاز است که اقدامات مناسبی برای حفاظت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و منافع قانونی اشخاص به ویژه حق اعتراض صورت گرفته باشد.^۲ قانون حفاظت از داده‌های برزیل^۳ شامل حق درخواست بازنگری در تصمیمات گرفته‌شده توسط هوش مصنوعی است.^۴ در هلند نیز بر اساس ماده ۴۰ قانون اجرای مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها^۵ باید حق به چالش کشیدن تصمیم برای هر فرد تضمین شود.^۶

1. Slovenian Data Protection Law (2018)

2. Malgieri, G., "Automated Decision-Making in the EU Member States: The Right to Explanation and other Suitable Safeguards in the National Legislations", Computer Law & Security Review, Vol. 35 (5), 2019, p.12.

3. Brazil's Data Protection Law (2018)

4. Demetrou, K., "At the Intersection of AI and Data Protection Law: Automated Decision-Making Rules, a Global Perspective" (CPDP LATAM PANEL), 2021.

5. GDPR Implementation Law (2018)

6. Malgieri, G., op.cit, p.11.

در برخی کشورها، الزامات رویه‌ای این حق و موارد اعتراض به تصمیم به تفصیل بیش‌تری در بیان قانون‌گذار آمده است. برای نمونه، به موجب ماده ۱۴ قانون حفاظت از داده انگلستان،^۱ کنترل‌کننده باید در اسرع وقت که از لحاظ منطقی امکان‌پذیر است، موضوع داده را به صورت کتبی مطلع کند که تصمیم صرفاً بر اساس پردازش خودکار گرفته شده است. موضوع داده می‌تواند قبل از پایان دوره یک‌ماهه‌ای که از زمان دریافت اخطار شروع می‌شود، از کنترل‌کننده درخواست کند تا تصمیم را بازبینی کند یا تصمیم جدیدی بگیرد که صرفاً مبتنی بر پردازش خودکار نباشد. در صورتی که موضوع داده این درخواست را ارائه دهد، کنترل‌کننده بدون تأخیر بی‌مورد و تنها در یک ماه که در صورت لزوم، این مدت به دو هفته قابل افزایش است، برای بررسی درخواست، انجام آن و اطلاع کتبی مراحل انجام‌شده و نتیجه این مراحل فرصت دارد.^۲ در این ماده، حق اعتراض نسبت به تصمیم یا حق به چالش کشیدن آن به طور ضمنی در حق درخواست از کنترل‌کننده برای بازبینی تصمیم مستتر است.

طبق ماده ۵۷ قانون حفاظت از داده ایرلند،^۳ کنترل‌کننده باید برای محافظت از منافع قانونی داده‌ای که موضوع بحث است، ترتیبات مناسب در نظر بگیرد. این ترتیبات شامل اقداماتی است که فرد را قادر می‌سازد تا در مورد تصمیم به کنترل‌کننده اظهارنظر کند، مداخله انسان را در فرآیند تصمیم‌گیری درخواست کند و خواهان تجدیدنظر در تصمیم شود. به دنبال درخواست، کنترل‌کننده نیز باید درخواست را بررسی کند و مرحله‌ای را که برای بررسی درخواست پییموده شده است، به موضوع داده به صورت کتبی اطلاع دهد و در مواردی که درخواست تجدیدنظرخواهی شده است، نتیجه تجدیدنظرخواهی را اطلاع دهد.^۴

در فرانسه طبق تصمیم شورای قانون اساسی، الگوریتمی که مبنای تصمیم‌گیری اداری است، به سه شرط

1. Data Protection Act 2018

2. Edwards, L., Williams Rebecca and Binns Reuben, "Legal and Regulatory Frameworks Governing the Use of Automated Decision Making and Assisted Decision Making by Public Sector Bodies", Workshop Briefing Paper, England, The Legal Education Foundation, 2021, p.18.

3. Irish Data Protection Act 2018

4. Maltieri, G., op.cit, p.11.

وابسته است:

۱. تصمیم اداری فردی باید به صراحت ذکر کند که بر اساس یک الگوریتم تصویب شده است و ویژگی‌های اصلی اجرای متعاقب آن باید بنا به درخواست شخص مورد نظر به اطلاع او برسد.
۲. تصمیم اداری فردی باید مشمول اعاده اداری باشد و در صورت بروز اختلاف باید قاضی آن تصمیم اداری را بررسی کند که ممکن است از اداره بخواهد ویژگی‌های الگوریتم را افشا کند.
۳. تصمیم‌گیری خودکار براساس داده‌های حساس ممنوع است.^۱ فردی که تصمیم خاصی را به چالش می‌کشد، می‌تواند به این ممنوعیت‌ها مراجعه کند.

در اتریش، تصمیمات خودکاری که منجر به تبعیض میان اشخاص حقیقی بر اساس داده‌های شخصی شود که منشأ نژادی یا قومیتی، عقاید سیاسی، اعتقادات مذهبی یا ایدئولوژیک یا عضویت در اتحادیه‌های کارگری، داده‌های ژنتیکی و داده‌های بیومتریک دارند، ممنوع است.^۲ بنابراین، اثبات استفاده از این داده‌ها می‌تواند مبنای اعتراض‌پذیری به تصمیم گردد.

خارج از قوانین ناظر بر حمایت از داده، در قوانین دیگری نیز به اعتراض به تصمیمات خودکار پرداخته شده است. از جمله طبق بخش ۲۳ (۴) قانون بیمه بی‌کاری استونی،^۳ به صندوق بیمه بی‌کاری اجازه می‌دهد پس از اسکن پایگاه داده‌های کنترل‌کننده دولت برای اطلاعات مرتبط، در مورد انتساب یا رد مزایای بی‌کاری به متقاضیان به صورت خودکار تصمیم بگیرد. پس از آن به متقاضیان اطلاع داده می‌شود که تصمیم به صورت خودکار انجام شده است و آن‌ها حق دارند درخواست بررسی و بازبینی داخلی ارائه دهند.^۴

در اسپانیا به موجب مواد ۴۱ و ۴۲ رژیم حقوقی بخش عمومی^۵ در مورد اقدامات اداری خودکار، نهاد یا نهادهای صلاحیت‌دار در صورت لزوم باید از قبل برای تعریف مشخصات، برنامه‌ریزی، نگهداری،

1. Suksi, M., "Administrative Due Process when Using Automated Decision-Making in Public Administration: Some Notes from a Finnish Perspective", Artificial Intelligence and Law, Vol. 29, 2021, p.91.

2. Malgieri, G., op.cit, p.17.

3. Estonian Unemployment Insurance Act (2019)

4. Vale, S.B., and Gabriela Zafir-Fortuna, op.cit, p.10.

5. Act 40/2015, of 1st October, on Legal Regime of Public Sector

نظارت و کنترل کیفیت و در صورت لزوم، ممیزی سیستم اطلاعاتی و کد منبع آن ایجاد شوند و هم چنین مرجعی که برای اهداف تجدیدنظر، مسئول شناخته می‌شود، باید مشخص گردد.^۱ نگاهی به قوانین کشورهای مختلف نشان می‌دهد که به حق اعتراض با عبارات متفاوتی تصریح شده است. مثلاً در اسلوونی از واژه «اعتراض»^۲، در هلند، «به چالش کشیدن»^۳، در ایرلند، «تجدیدنظر»^۴ و در انگلستان، «بازبینی»^۵ استفاده شده است. این واژگان مترادف که تفاوت‌های ظریفی با یکدیگر دارند، بیانگر رویکردهای مختلف کشورها در این زمینه است. در این میان، نظام ایرلند با به کارگیری عبارت «تجدیدنظر» که مؤثرتر از واژگان مشابه است، به سازوکاری نظام‌مند برای تصمیم‌گیری جدید اشاره کرده است.

گفتار چهارم. مراجع رسیدگی به اعتراض

حق به چالش کشیدن تصمیمات انسانی، سازوکاری قانونی است که امکان تجدیدنظر در یک تصمیم نامطلوب را فراهم می‌کند. حق اعتراض افراد به تصمیمات خودکار ممکن است در چارچوب یک مرجع داخلی. در تعامل با تصمیم‌گیرنده پذیرفته شود. در این شکل معمولاً یک سازمان دولتی یا نهاد یا شخص غیر دولتی مسئول تصمیم‌گیری، بررسی را انجام می‌دهد یا غالباً بررسی توسط تصمیم‌گیرنده دیگری انجام می‌شود که حداقل به اندازه تصمیم‌گیرنده اصلی، ارشد است.^۶ نهادی که یک سیستم تصمیم‌گیری خودکار را به کار می‌گیرد، احتمالاً در بهترین موقعیت برای معکوس کردن آن تصمیم یا ارائه جبران است.^۷ الزاماتی که در رسیدگی به اعتراض توسط کنترل‌کنندگان داده‌ها در ایرلند و انگلستان پیش از این تبیین شد، در چارچوب همین مقوله است.

1. Gamero-Casado, E., "Automated Decision-Making Systems in Spanish Administrative Law", CERIDAP's Review, Vol. 1, 2023, p.25.

2. Contest

3. Challenge

4. Appeal

5. Reconsider

6. Farthing, S., John Howell, Katerina Lecchi, Zoe Paleologos, Phoebe Saintilan, and Human Rights Commissioner, Edward Santow, op.cit, p.68.

7. Lyons, H., Eduardo Velloso and Tim Miller, op.cit, p.12.

در شکلی دیگر به افراد، حق اعتراض بیرونی در مقابل یک مرجع ثالث بی طرف. مانند یک نهاد ناظر شبه قضایی یا قضایی. داده می شود که بررسی دقیقی را در مورد تصمیم انجام می دهد. زمانی که مرجع بیرونی، نهاد ناظر مستقل شبه قضایی است، این نهاد غالباً در جایگاه تصمیم گیرنده اصلی قرار می گیرد و می تواند آن تصمیم را به هر طریقی که صلاح بدانند، با اعمال تمام اختیارات، وظایف و اختیارات مربوط به تصمیم گیرنده اصلی، دوباره اتخاذ کند^۱ یا بر کنترل کننده داده، نوعی مجازات اداری در قالب اخطار و جریمه تحمیل کند. تصمیم این مرجع مجدداً می تواند در مراجع قضایی قابل بازبینی باشد. آمبودزمان ها، کمیسیون ها و مقامات قانونی حفاظت از داده و مراجع تخصصی اداری در بسیاری از کشورها غالباً در شمار این مراجع بیرونی شبه قضایی اند که در صورت پیش بینی اختیارات قانونی می توانند به اعتراض افراد در مورد تصمیمات خودکار گرفته شده توسط کنترل کنندگان داده رسیدگی کنند. مصادیقی از رسیدگی این مراجع را می توان در این پرونده ها مشاهده کرد:

در ژانویه ۲۰۲۱، مقام حمایت از داده اسپانیا، تصمیمی را اعلام کرد که در آن مدعی شد شیوه های نمایه سازی مشتری بانک اسپانیایی طبق ماده ۲۲ مقررات عمومی حفاظت از داده اتحادیه اروپا نیست. این مقام به بند ۶۰ این مقررات تکیه کرد و این واقعیت که کنترل کننده در مورد انواع نمایه سازی های مشتریان، کاربردها و پی آمدهای خاص آن ها و هم چنین در مورد حق اعتراض افراد به آن ها اطلاعاتی نداده است و در نتیجه، تصمیم گیری خودکار مخدوش است.^۲

در مارس ۲۰۲۲، مقام حمایت از داده سوئد به دلیل چندین مورد نقض الزامات شفافیت تحت مقررات عمومی اتحادیه اروپا، جریمه ای بر یک بانک سوئدی اعمال کرد. این مقام در تصمیم خود بیان کرد که در چندین مورد، کنترل کننده، در مورد منطق، معنا و پی آمدهای قابل پیش بینی تصمیم گیری خودکار که برای تصمیم گیری در مورد درخواست های اعتباری از مشتریان خود و برای کشف موارد بالقوه کلاه برداری یا پول شویی دریافت کرده، اطلاعات معناداری ارائه نکرده است.^۳

1. Farthing, S., John Howell, Katerina Lecchi, Zoe Paleologos, Phoebe Saintilan, and Human Rights Commissioner, Edward Santow, op.cit, p.69.

2. Vale, S.B., and Gabriela Zanfir-Fortuna, op.cit, p.31.

3. Ibid, p.21

تجدیدنظر قضایی، نوع دیگری از رسیدگی بیرونی به اعتراض است. در این شکل، دادگاه، قانونی بودن فرآیندی را بررسی می‌کند که تصمیم خودکار در جریان آن گرفته شده است. اگر این روند، غیر قانونی تشخیص داده شود، دادگاه دستور می‌دهد که دوباره مطابق قانون تصمیم‌گیری شود. بررسی قضایی در درجه اول به فرآیند تصمیم‌گیری مربوط می‌شود تا به ماهیت تصمیم. با این حال، در مواردی، دامنه محدودی برای بررسی ماهیت یک تصمیم وجود دارد. در فرانسه و استرالیا صراحتاً به صلاحیت دادگاه برای بررسی قضایی اعتراض اشاره شده است. در موارد متعددی نیز رویه عملی کشورها در رسیدگی قضایی به اعتراضات در مورد تصمیمات خودکار از پذیرش این نوع رسیدگی حکایت دارد. شواهد زیر از جمله این مصادیق است:

در می ۲۰۲۱، دادگاه تجدیدنظر ایتالیا اعلام کرد که اگر فرد به صورت مناسبی از مبنای قانونی و منطق تصمیم خودکار که بر حقوق وی اثر می‌گذارد، مطلع نبوده باشد، رضایتی که به اعمال سیستم خودکار داده است، معتبر نیست و حق اعتراض دارد.^۱ در هلند، برخی موارد استفاده از نظام تصمیم‌گیری خودکار به دلیل اعتراض افراد در مورد نقض حریم خصوصی شان رد شده است.^۲

در اسپانیا، دادگاه تجدیدنظر در سال ۲۰۲۱، اعتراض دو متهم سرقت از یک سوپرمارکت را که بر مبنای استفاده از سیستم خودکار از ورود بعدی به آن ممنوع شده بودند، وارد دانست و اعلام کرد که استفاده از این سازوکار مستلزم پردازش داده‌های بیومتریک با هدف شناسایی منحصر به فرد یک شخص حقیقی است که عملاً ممنوع است. علاوه بر این، برای پردازش داده‌ها توسط کنترل‌کننده‌ها باید رضایت وجود داشته باشد، در حالی که چنین چیزی در این مورد وجود ندارد.^۳

1. Alfieri, C., Francesca Carocchia, and Paola Inverardi, "AI Act and Individual Rights: A Juridical and Technical Perspective", in: Proceedings of the Workshop on Imagining the AI Landscape after the AI Act, 2022, (co-located with 1st International Conference on Hybrid Human-Artificial Intelligence. Vol. 3221 of CEUR Workshop Proceedings; 2022, pp. 43-55.

2. Zuger, T. and Hadi Asghari, "AI for the Public: How Public Interest Theory Shifts the Discourse on AI", AI and Society, Vol. 38, 2023, pp.815-823.

3. Vale, S.B., and Gabriela Zanfir-Fortuna, op.cit, p. 43.

گفتار پنجم. تحلیل و ارزیابی

مشاهده استراتژی کشورها و نظام حقوق بین‌الملل در مواجهه با حق بر اعتراض به تصمیم‌گیری خودکار به عنوان تضمینی برای حفاظت از حقوق افراد نشان‌دهنده دو رویکرد مختلف است.

بند اول. پذیرش حق اعتراض در قالب استاندارد حقوقی

بیش‌تر کشورها به ویژه در قوانین مربوط به حمایت از داده به حق اعتراض اشاره صریح کرده‌اند. در حالی که بیش‌تر دولت‌ها، حق اعتراض به تصمیمات خودکار را به رسمیت شناخته شده‌اند، عمق مشارکت بعدی کشورها در چارچوب بندی این حق و کاربرد آن در پرتو استفاده از هوش مصنوعی به طور قابل توجهی متفاوت است. در واقع، در بیش‌تر مواردی که به این حق اشاره شده، اشاره‌ای گذراست یا صرفاً بیان یک استاندارد حقوقی در خصوص تعهد عمومی دولت و نهادهای غیر دولتی به حق اعتراض. استاندارد اعتراض صرفاً بیان می‌کند که حق اعتراض وجود دارد و جزئیات رویه را به تصمیم‌گیرندگان آینده، خصوصی یا عمومی واگذار می‌کند. بیان حق اعتراض در چارچوب یک استاندارد قانونی. در برابر قاعده قانونی. سبب انعطاف‌پذیری در تفسیر اجرای این حق شده است و به تصمیم‌گیرندگان اجازه می‌دهد به دلیل ابهام و نامشخص بودن جزئیات این حق، در پاسخ به شرایط خاص، این حق را آن‌چنان که تشخیص می‌دهند، بر یک وضعیت واقعی اعمال کنند.

بند دوم. پذیرش حق اعتراض در قالب قاعده قانونی

شواهد قانونی در برخی کشورها نشان می‌دهد که این کشورها با گذر از ارجاع صرف به حق اعتراض، به صورت جزئی‌تری به تدوین جزئیات چگونگی تحقق این حق پرداخته‌اند، از جمله: الزام اخطار، جدول زمانی برای اعتراض، جدول زمانی برای پاسخ به شکایات یا الزامات رسمی برای نحوه اعتراض. صورت‌بندی حق اعتراض در این کشورها نشان از وجود یک قاعده حقوقی. فراتر از استاندارد. دارد. یک قاعده حقوقی، محتوای واضح و دقیق را از قبل ارائه می‌کند و دارای مزیت وضوح است. راه را بر تفسیرهای دل‌خواهانه می‌بندد و با ایجاد فرآیندهای شفاف می‌تواند تضمین کند که فرآیند رسیدگی به اعتراض میان همه افراد به طور یکسان قابل اعمال است.

در چارچوب رویکرد قاعده‌محور، دو وجه متفاوت دیگر نیز قابل مشاهده است. رویکرد رویه‌ای و رویکرد ماهوی. در رویکرد رویه‌ای (انگلستان و ایرلند)، جزئیات صرفاً متمرکز بر سازوکارهای اعتراض و نحوه انجام آن است، مانند این که اعتراض به چه شکل، توسط چه کسی، خطاب به چه کسی و با پیمودن چه مراحل صورت گیرد. در مقابل، در رویکرد ماهوی نه تنها چگونگی وقوع اعتراض، بلکه مبنایی نیز که بر اساس آن ممکن است به یک تصمیم اعتراض شود، تبیین می‌گردد (مجارستان، اتریش و فرانسه). ذکر فرآیند به خودی خود می‌تواند شفافیت ایجاد کند و مشکلات در تصمیم‌گیری را آشکار کند، حتی اگر هنجارهای ماهوی بیان نشده باشد. با این حال، پذیرش امکان اعتراض به یک تصمیم بدون دلیل ماهوی، به نهادی که تصمیماتش در معرض اعتراض است، هزینه زیادی را تحمیل می‌کند؛ زیرا ممکن است در مقابل هر یک و همه تصمیماتش مورد اعتراض قرار گیرد. نامشخص بودن مبنا می‌تواند به ضرر خود معترض هم باشد؛ زیرا او را در برابر صلاحیت مقام رسیدگی‌کننده به اعتراض که گاهی خود مقام تصمیم‌گیری است، فاقد پشتوانه لازم در اثبات ادعا می‌سازد. بر این اساس، به نظر می‌رسد پیش‌بینی حق اعتراض در قالب یک قاعده قانونی جامع که هم در بردارنده اصول رویه‌ای و هم مشتمل بر اصول ماهوی اعتراض باشد، بهترین شیوه برای تضمین این حق است.

گفتار ششم. حق اعتراض در ایران

در معدود قوانین حاکم بر داده در ایران از جمله قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (۱۳۸۸) و نیز قانون تجارت الکترونیک (۱۳۸۲) به موضوع تصمیم‌گیری خودکار توسط هوش مصنوعی و حمایت از حقوق موضوع داده از جمله حق اعتراض در چارچوب آن اشاره نشده است. اساساً قوانین موضوعه ایران، صراحتی بر حقوق اشخاص موضوع داده ندارد. استنباط برخی از حقوق موضوع داده با استناد به مبانی حقوقی ایران و فقه امامیه امکان‌پذیر است، ولی برخی حقوق دیگر مانند حق عدم ارزیابی به تصمیمات خودکار و حق اعتراض در شرایط خاص و موقعیت‌های ویژه به سادگی از مبانی قابل استنباط نیست و نیاز به تصریح قانون دارد. این‌ها حقوقی خاص و جدید هستند که به برخورداری از آن‌ها، تعیین دامنه و چگونگی جریان آن‌ها باید به طور خاص اشاره شود.^۱ در این مورد

۱. لطیف‌زاده، مهدیه و دیگران، «حمایت از داده شخصی در حقوق اتحادیه اروپا و امکان‌سنجی آن در نظام حقوقی ایران»، فصل‌نامه مطالعات حقوق عمومی ۵۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲، ص ۹۹۹.

خاص. تفویض اختیار تصمیم‌گیری از انسان‌ها به ماشین و تبعات پذیرش آن. نبود مقررات حقوقی مصرّح در ایران آشکار است. تنها در یک مورد خاص و در قانون مالیات‌های مستقیم، نشانی از این نوع تصمیم‌گیری توسط عامل غیر انسانی را می‌توان مشاهده کرد، بی آن‌که قانون‌گذار صراحتاً به اعمال این نوع تصمیم‌گیری اشاره کرده باشد. به موجب تبصره ماده ۱۰۰ قانون مالیات‌های مستقیم، سازمان امور مالیاتی می‌تواند برخی از مشاغل یا گروه‌هایی از آنان را که میزان فروش کالا و خدمات سالانه آن‌ها، حداکثر سی برابر معافیت موضوع ماده ۸۴ این قانون باشد، از انجام بخشی از تکالیف از قبیل نگهداری اسناد و مدارک موضوع این قانون و ارائه اظهارنامه مالیاتی معاف کند و مالیات مؤدیان یادشده را به صورت مقطوع تعیین و وصول کند. در بند ۲ دستورالعمل تبصره ماده ۱۰۰ قانون مالیات‌های مستقیم برای مالیات مقطوع عملکرد سال ۱۴۰۱ آمده است: «سازمان امور مالیاتی کشور با توجه به اطلاعات موجود در پایگاه‌های اطلاعاتی سازمان و سوابق مؤدی، مالیات مقطوع مؤدیان مشمول این دستورالعمل را تعیین و مراتب را طی فرمی در درگاه خدمات الکترونیکی سازمان بارگذاری می‌نماید.» این تبصره و دستورالعمل اجرایی آن نشان از اعمال نوعی تصمیم‌گیری خودکار در تعیین مقطوع مالیات بر درآمد افرادی دارند که به اعمال آن رضایت داده‌اند.

در بند ۳ همین دستورالعمل، اعتراض به این تصمیم با پذیرش امکان تسلیم اظهارنامه مالیاتی از سوی مؤدی به صورت ضمنی پذیرفته شده است. بدین معنا که اگر مؤدی، مالیات تعیین شده در اجرای این دستورالعمل را قبول ندارد، مکلف به تسلیم اظهارنامه مالیاتی تا موعد مقرر در دستورالعمل است. در این صورت، مشمول این دستورالعمل نمی‌شود و به اظهارنامه مؤدی برابر مقررات رسیدگی می‌شود. جز این مورد خاص، مصادیق دیگری از این نوع تصمیم‌گیری را نمی‌توان در قوانین و مقررات ایران مشاهده کرد و خلأ قانون‌گذاری در این خصوص آشکار است. پیشرفت سریع فناوری و لزوم انطباق با تغییراتی که می‌تواند در صورت اجرای صحیح حکمرانی خوب را بهبود بخشد، باید زمینه‌ساز حرکت قانون‌گذار به سمت وضع قوانین جدیدی باشد که تحقق بخش اصل انطباق قوانین با مقتضیات روز است.

نتیجه‌گیری

تقریباً بسیاری از کشورها، نیاز به اطمینان از کاهش آسیب‌های تصمیم‌گیری خودکار توسط هوش مصنوعی از طریق پیش‌بینی ضمانت‌های مناسب چون حق اعتراض را برجسته می‌کنند، ولی در تعیین جزئیات خاصی از چگونگی تحقق این حق در عمل ناکام مانده‌اند. رویکرد به مقررات‌گذاری در این حوزه از وضع استانداردهای کلی تا وضع قواعد رویه‌ای و ماهوی متغیر است. پذیرش حق اعتراض به عنوان یک استاندارد حقوقی صرفاً ناظر بر شناسایی این حق بی ذکر هیچ‌گونه جزئیاتی در باب کمیت و کیفیت اجرای آن است. در پیش گرفتن رویکرد قاعده‌محور رویه‌ای نشان از پذیرش حق اعتراض با ذکر جزئیات چگونگی اجرای آن از لحاظ ساختاری و فرآیندی دارد و نگاه قاعده‌محور ماهوی در پی آن است تا دلایل و مبناهایی را تبیین کند که می‌تواند اساس قانونی برای حق اعتراض فرد به تصمیمات خودکار را فراهم سازد. به عبارتی، در تلاش است تا با تعیین دامنه و حدود استناد به این حق، ابزارهای قانونی مناسب را در اختیار موضوع تصمیم‌گیری برای کاربرست آن و نیز چارچوب قانونی لازم را به مرجع رسیدگی به اعتراض برای رسیدگی به آن قرار دهد و از طرح اعتراض‌های واهی یا بیان تفسیرهای دل‌خواهانه در خصوص حدود و ثغور اجرایی شدن این حق جلوگیری کند. آشکار است که وضع قانونی نظام‌مند که ضمن تبیین چارچوب نظام تصمیم‌گیری خودکار به وضع قواعد رویه‌ای و ماهوی لازم در راستای حفاظت از حقوق افراد در برابر آن بپردازد، می‌تواند مزیت‌های بهره‌مندی از این نوع تصمیم‌گیری را ارتقا بخشد.

فهرست منابع

۱. فارسی

۱. سیفی، آناهیتا و نجمه رزم خواه، «هوش مصنوعی و چالش‌های پیش رو در قلمرو حقوق بین‌الملل بشر با رویکردی بر حق کار»، دوفصل‌نامه حقوق بشر ۱۷، شماره ۱، (بهار و تابستان ۱۴۰۱): ۷۴-۵۵.
۲. لطیف‌زاده، مهدیه، سید محمد مهدی قبولی درافشان، سعید محسنی و محمد عابدی، «حمایت از داده شخصی در حقوق اتحادیه اروپا و امکان سنجی آن در نظام حقوقی ایران»، فصل‌نامه مطالعات حقوق عمومی ۵۳، شماره ۲، (تابستان ۱۴۰۲): ۱۰۰۵-۹۸۱.

2. Latin Source

1. Alfieri, C., Francesca Caroccia, and Paola Inverardi., "AI Act and Individual Rights: A Juridical and technical perspective", in: Proceedings of the Workshop on Imagining the AI Landscape after the AI Act (IAIL 2022) Co-Located with 1st International Conference on Hybrid Human-Artificial Intelligence (HHAI'22). Vol. 3221 of CEUR Workshop Proceedings, 2022, pp. 43-55
2. Alfrink, K., Ianus Keller, Gerd Kortuem, and Neelke Doorn., "Contestable AI by Design: Towards a Framework". Minds and Machines: Journal for Artificial Intelligence, Philosophy and Cognitive Sciences, 2022, pp.1-27. <https://doi.org/10.1007/s11023-022-09611-z>
3. Almada, M., Human Intervention in Automated Decision-Making: Toward the Construction of Contestable Systems ", 17th International Conference on Artificial Intelligence and Law, Montreal, QC, Canada, (June 17-21, 2019). <https://doi.org/10.1145/3322640.3326699>
4. Bayamlıoğlu, E., "The Right to Contest Automated Decisions under the General Data Protection Regulation: Beyond the So-Called "Right to Explanation", Regulation & Governance, Vol.16 (4), 2021, pp.1-22. <https://doi.org/10.1111/rego.12391>
5. Demetzou, K., At the Intersection of AI and Data Protection Law: Automated Decision-Making Rules, a Global Perspective (CPDP LATAM PANEL) (2021). available in: <https://fpf.org/blog/at-the-intersection-of-ai-and-data-protection-law-automated-decision-making-rules-a-global-perspective-cpdp-latam-panel/>
6. Drake, A., Perry Keller, Irene Pietropaoli, Anuj Puri, Spyros Maniatis, Joe Tomlinson, Jack Maxwell, Pete Fussey, Claudia Pagliari, Hannah Smethurst, Lilian Edwards and Sir Willian Blair. "

Legal contestation of artificial intelligence-related decision-making in the United Kingdom: Reflections for Policy”, *International Review of Law, Computers and Technology*, Vol. 36 (2), 2021, p.30. <https://doi.org/10.1080/13600869.2021.1999075>

7. Farthing, R., John Howell, Katerina Lecchi, Zoe Paleologos, Phoebe Saintilan, and Human Rights Commissioner, Edward Santow. *Human Rights and Technology Final Report 2021*, (Australia: Australian Human Rights Commission, 2021).

8. Gacutan, J. and Niloufer Selvadurai. ” A Statutory Right to Explanation for Decisions Generated Using Artificial Intelligence”, *International Journal of Law and Information Technology*, Vol.28 (3), 2020, pp.193–216. <https://doi.org/10.1093/ijlit/aaaa016>

9. Gamero-Casado, E., “Automated Decision-Making Systems in Spanish Administrative Law”, *CERIDAP’s Review*, Issue 1, 2023, pp.24–40.

10. Kaminski, M. E. and Jennifer M Urban. ” The Right to Contest AI”, *Columbia Law Review*, Vol.121 (7), 2021, pp.1957–2048.

11. Lilian E., Williams Rebecca and Binns Reuben. ” Legal and Regulatory Frameworks Governing the Use of Automated Decision Making and Assisted Decision Making by Public Sector Bodies”, *Workshop Briefing Paper*, England, The Legal Education Foundation, 2021.

12. Lyons, H., Eduardo Velloso, and Tim Miller. ” Conceptualising Contestability: Perspectives on Contesting Algorithmic Decisions”, *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, Vol.5 (CSCW1), 2021, pp.1–25. <https://doi.org/10.1145/3449180>

13. Malgieri, G., “Automated Decision-Making in the EU Member States: The Right to Explanation and other Suitable Safeguards in the National Legislations”, *Computer Law & Security Review*, Vol.35 (5), 2019, pp.1–26. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2019.05.002>

14. OECD, *Examples of AI National Policies*, Report for the G20 Digital Economy Task Force, SAUDI ARABIA, 2020(:1–75. available at: <http://www.oecd.org/termsandconditions>.

15. Rodrigues, R., ” Legal and Human Rights Issues of AI: Gaps, Challenges and Vulnerabilities”, *Journal of Responsible Technology*, Vol. 4, 2020, pp.1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jrt.2020.100005>

16. Suksi, M., ” Administrative Due Process when Using Automated Decision-Making in Public Administration: Some Notes from a Finnish Perspective”, *Artificial Intelligence and Law*, Vol.29, 2021, pp.87–110.

17. Vale, S.B. and Gabriela Zanfır-Fortuna.” Automated Decision-Making under the GDPR: Practical Cases from Courts and Data Protection Authorities, Future of Privacy Forum Report”, 2022), p.10. available at: <https://fpf.org/wp-content/uploads/2022/05/FPF-ADM-Report-R2-singles.pdf>
18. Zuger, T. and Hadi Asghari.” AI for the Public: How Public Interest Theory Shifts the Discourse on AI”, AI and Society, Vol.38, 2023, pp.815-823. <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01480-5>

ج) اسناد

1. Council of Europe, Convention 108+ Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, (June 2018):24. available at: <https://rm.coe.int/convention-108-convention-for-the-protection-of-individuals-with-regar/16808b36f1>
2. Council of Europe, Recommendation CM/Rec (2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems, available at: <https://rm.coe.int/09000016809e1154>
3. European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, Ethics Guidelines for Trustworthy AI, Publications Office, (2019): 1-41 <https://data.europa.eu/doi/10.2759/346720>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

The right to contest to automatic decisions-making based on artificial intelligence

Zahra Ameri¹

Mohammad Bagher Moghaddasi²

Seyyed Ahmad Habibnezhad³

Abstract:

The use of artificial intelligence in decision-making, despite its advantages . speed, creativity, reduction of discrimination and bias . also raises concerns about its accuracy, fairness and responsibility. Allowing people to contest to automated decisions that affect them is a useful tool to protect their rights, freedoms and legitimate interests. This article explains the position of this right in Iran's legal system by descriptive analytical method and using library resources after explaining the right to contest to automatic decision-making and reflecting this right in the international and national arena. The results of the research show that although many countries have recognized the right to contest to automatic decisions, the approaches in explaining the legal status of this right . from standard-oriented to rule-based and from procedural framing to substantive formulation . is variable. In Iran's legal system, we are faced with the lack of provisions supporting automatic decision-making and, consequently, their contestability; an issue that requires identification with the expansion of the use of artificial intelligence in public and private spheres. Therefore, it is necessary to explicitly identify the right to protest by law and the need for a systematic mechanism in the relevant laws to explain the substantive elements of this right by going through purely procedural processes.

KeyWords: Automatic decision making, artificial intelligence, right to contest, appeal.

1. Assistant Prof., Department of Law, Faculty of Humanities, University of Bojnord, Bojnord, Iran (Corresponding Author) Email: Z.ameri@ub.ac.ir

2. Assistant Prof., Department of Law, Faculty of Humanities, University of Bojnord, Bojnord, Iran. mbmoghadasi@ub.ac.ir

3. Associate Prof., Department of Public Law, Faculty of law, Farabi Campus University of Tehran, Qom, Iran. Email: drhabibnejad@ut.ac.ir